

Niedokładna korekta spowodowała liczne omyłki w datach; prócz wymienionych już podam przykładowo, że błędne są daty nabycia marchii brandenburskiej przez Hohenzollerna (s. 152), powstania Wata Tylera (s. 176), śmierci Jarosława Mądrego (s. 204), objęcia rządów przez carów Fiodora i Borysa Godunowa (226). Niektóre sformułowania rażą w tak dobrze napisanej książce: np. „alienacja swymi dobrami” (s. 81), „król nominował szeryfami” (s. 193), „poczuł się na siłach do opozycji” (s. 262). Logicy gniewają się na zwroty w rodzaju: „dwie alternatywy: albo prawo stanowione, albo prawo zwyczajowe” (s. 197).

4. Wyliczone wyżej usterki, jak i te, których nie dostrzegłem w pierwszej lekturze, są łatwe do usunięcia; stanowią *Schönheitsfehler* w naprawdę pięknej książce. Trudniejsze będzie rozważenie wspomnianych wyżej kwestii zakresu terytorialnego i przedmiotowego pracy, co może mieć znaczenie i dla drugiego tomu (oby jak najprędzej) i dla przyszłych wydań tomu pierwszego, których ten na pewno słusznie się doczeka. Ale już teraz można i trzeba najszczerzej gratulować Autorowi tak udanego dzieła, o tylu wybitnych walorach dydaktycznych i wychowawczych. Bo mamy tu książkę, która nie tylko uczy historii, ale także pozwala ją rozumieć. A może także i polubić.

JAN BASZKIEWICZ (Katowice)

L. Sternbach, *Juridical Studies in Ancient Indian Law*, Part II, ss. X+472, Motilal Banarsidass, Delhi—Varanasi—Patna, 1967. Rs. 50.

Druga część zbiorowego wydania prac L. Sternbacha dotyczących prawa starożytnych Indii (zob. recenzję cz. I w CPH, t. XX, 1967, z. 1) zawiera 9 artykułów.

W znajdujących się na początku książki pracach pt. *The Pañcatantra and the Smrtis* (XIX, s. 1-91), *The Tale of the Gullible Husband and His Cunning Wife* (XX, ss. 92-121) i *The Tale of the Young Wife and the Old Husband* (HJ. 1. 6) — (XXI, s. 122-150) autor zajmuje się kwestią zastosowania w nowelistyce staroindyjskiej reguł prawnych zawartych w dziełach religijno-etyczno-prawnych zwanych Smrti. Na podstawie gruntownej analizy tekstów Sternbach wykazuje, że w późniejszych wersjach niektórych opowieści często wprowadzono zmiany w tym celu, by dopasować treść do reguł prawnych znajdujących się w Smrti.

W dwóch dalszych artykułach pt. *The Mānava-Dharmaśāstra Stanzas in the Hitopadeśa* (XXII, ss. 151-177) i *Some Dharmaśāstra Stanzas in the Hitopadeśa* (XXIII, ss. 178-195) autor ustala, że staroindyjski zbiór opowiadań, bajek i baśni zwany *Hitopadeśa* (*Zbawienne pouczenie*) zawiera wiele reguł prawnych zapożyczonych bezpośrednio lub pośrednio z dzieł zwanych Smrti.

Kolejne cztery prace pt. *Cānakya's Aphorisms in the Hitopadeśa* (XXIV, ss. 196-295), *Cānakya's Aphorisms in the Pañcatantra* (XXV, ss. 296-320), *Mānava-Dharmaśāstra Verses in Cānakya's Compendia* (XXVI, ss. 321-364) i *Mahābhārata Verses in Cānakya's Compendia* (XXVII, ss. 365-434) poświęcone są kwestii zastosowania tzw. aforyzmów Czanakji (Kautilji) w staroindyjskich zbiorach opowiadań, bajek i baśni pt. *Pañcatantra* i *Hitopadeśa* oraz aforyzmów z tzw. Kodeksu Manu i epopei pt. *Mahābhārata* — w kompendiach przepisywanych Czanakji.

Wszystkie wymienione prace Sternbacha są niezwykle interesujące i cenne dla badaczy prawa, literatury i cywilizacji starożytnych Indii. Podobnie jak w studiach zawartych w pierwszej części wydania zbiorowego zadziwia tutaj wielki wkład pracy i wytrwałości autora, precyzyjna analiza tekstów sanskryckich (opatrzonej częstokroć przekładami angielskimi), obfity aparat krytyczny, bogata bibliografia i ciekawe zestawienia. Na końcu książki umieszczony jest szczegółowy indeks do całego wydania zbiorowego (s. 435-469). Warto też podkreślić, że omawiane artykuły

są prawdziwą skarbnicą aforyzmów staroindyjskich dotyczących m. in. króla i jego urzędników, polityki państwa, bogactwa i ubóstwa, wiedzy i ignorancji, cnoty i występku, kobiet, synów, przyjaciół i wrogów, gospodarzy i gości, służących i służby. Można tu znaleźć wiele klejnotów mądrości starożytnych Indii.

CEZARY KUNDEREWICZ (Warszawa)

Gaio nel suo tempo, Atti del Simposio romanistico, Biblioteca di Labeo, III, Napoli „Jovene” 1966, s. VII+161.

Odnalezienie w r. 1816 przez Niebuhra, w bibliotece kapituły w Weronie, tekstu Instytucji Gaiusa zrewolucjonizowało całą dotychczasową naukę prawa rzymskiego. Pomimo, że od odkrycia tekstu Instytucji upłynęło już przeszło 150 lat zainteresowanie tym — wzbudzającym tak wielkie kontrowersje — dziełem i jego autorem nie tylko, że się nie zmniejsza, lecz przeciwnie w ostatnich latach pojawia się coraz to więcej studiów poświęconych wyłącznie Gaiusowi, nie mówiąc już o tym, że każda niemal praca romanistyczna dotykać musi, w mniejszym lub większym stopniu, „problemu Gaiusa”.

Przejawem nie słabnącego w nauce prawa rzymskiego zainteresowania Gaiusem było międzynarodowe sympozjum romanistyczne, które odbyło się w Neapolu w dniach od 16 do 19 grudnia 1965 r. Materiały tego sympozjum wydane zostały w trzecim tomie Biblioteca di Labeo pod tytułem zaczerpniętym z wprowadzającego do dyskusji referatu F. Casavola pt. *Gaio nel suo tempo*¹. Tom stanowi zbiór referatów i wypowiedzi w dyskusji, głównie przedstawicieli włoskiej nauki prawa rzymskiego.

Wprowadzeniem do dyskusji jest wspomniany już artykuł F. Casavola. W zbiorze znajdują się ponadto następujące pozycje: G. G. Archi, *Dubbi su Gaio*; A. Biscardi, *Postille gaiane*; G. Cervenca, *A proposito di Gai 2.163 e 2.280*; G. Grosso, *Osservazioni su Gaio*; M. Horvat, *Gaio e le fonti del diritto*; M. Kaser, *La classicità di Gaio*; L. Labruna, *Interpretazione di Gai 3.119 a*; D. Liebs, *Gaius und Pomponius*; J. Macqueron, *Storia del diritto ed arcaismo in Gaio*; P. Pescani, *Difesa minima di Gaio*; U. Robbe, *Osservazioni su Gaio*; O. Robbela, *Osservazioni su „Gaio nel suo tempo”*; G. Scherillo, *Gaio e il sistema civilistico*.

Wiadomości o osobie Gaiusa są — w porównaniu z innymi jurystami, których spuścizna nie zachowała się w takim jak Gaiusa rozmiarze — bardziej niż skąpe. Imię Gaius, które stanowić mogło zarówno praenomen, jak też nomen czy cognomen, nie pozwala na przeprowadzenie jakiegokolwiek jego identyfikacji. Fakt ten prowadził do najrozmaitszych spekulacji zmierzających do wyjaśnienia zagadki Gaiusa.

Ten tajemniczy jurysta, co do którego brak wiadomości, aby był znany przez współczesnych mu, posiadał ogromny wpływ na losy prawa rzymskiego: Justynian w dwóch konstytucjach wprowadzających Instytucje i Digesta (Imperatoriam § 6 oraz Omnem § 1) obdarza go wymownym epitetem *Gaius noster*. Nic więc dziwnego, że szereg uczonych dążyło do wyświeatlenia tajemnicy pochodzenia Gaiusa². Niestety wiele z tych prób opierało się na wierze — być może najlepszej — a nie-

¹ S. 1-11. To samo w Labeo, t. XII, 1, 1966, s. 7 i n.

² Zestawienie literatury zob.: W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Weimar 1952, s. 186 i n.; L. Wegner, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953, s. 507 i n. W omawianym zbiorze zob. D. Liebs, s. 61-62 w uwagach.